23/05/2023

Η τέχνη ως πραγματικότητα και ως φυγή στον Κόντογλου

/ Πνευματικά Αποσπάσματα

Ξεκινώντας την περιδιάβασή μας στο θεωρητικό υπόβαθρο της κοντόγλειας καλλιτεχνικής διαδικασίας, θα αναφερθούμε στη σχέση που έχει η τέχνη με την εξωτερική-απτή πραγματικότητα. Στον επίλογο του έργου Βασάντα η φράση του Κόντογλου αναδεικνύει το θεμέλιο της σκέψης του για τη σχέση αυτή:

απ' την Τέχνη περιμένουμε και δεχόμαστε συγκίνηση άλλου ποιού, παρά τη συγκίνηση που μπορεί να μας δώσει η ζωή.

Συνεχίζει και εξηγεί:

Πολλοί συγγραφείς γράφουνε έργα που δεν έχουνε να μας δώσουνε παρά τη συγκίνηση που δίνει κ' η ζωή, μονάχα σε μεγαλύτερη ένταση και ρεγουλαρισμένη

απάνου σε σκοπό και σε κατεύθυνση. Αυτό για μένα δεν είναι τέχνη.[1]

Ο Κόντογλου αναγνωρίζει πως η τέχνη αντλεί από την πραγματικότητα. Άλλωστε παράγεται με υλικά – πραγματικά μέσα και, επομένως, δεν θα γινόταν να είναι ανεξάρτητη από αυτή. Ωστόσο, για να είναι αληθινή τέχνη, υποστηρίζει πως θα πρέπει να ξεπερνάει τη ζωή, να παράγει κάτι διαφορετικό, κάτι υψηλότερο από αυτό που προσφέρει η καθημερινή εμπειρία. Η αναστάτωση, η χαρά, η θλίψη και τα διάφορα συναισθήματα που βιώνουμε, οφείλουν μέσα από τη μεταμορφωσιακή καλλιτεχνική διαδικασία να πάρουν άλλου είδους μορφή, τα παράγωγα της τέχνης να συγκινήσουν με άλλο τρόπο από εκείνο που συγκινούν τα καθημερινά γεγονότα.

Μάλιστα, ο **Φώτης Κόντογλου** απορρίπτει το κίνημα του ρεαλισμού, λέγοντας πως «δεν μπορεί να ’ναι τέχνη». Θεωρεί πως η τέχνη πρέπει να διέπεται από ρυθμό, ο οποίος εκλείπει από τον ρεαλισμό. Όπως επισημαίνει, τα πράγματα στη ρεαλιστική τέχνη παρουσιάζονται έτσι ακριβώς όπως τα αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις του ανθρώπου και, συνεπώς, δεν έχουν πολλά να προσφέρουν. Όλα εμφανίζονται στην «εντύπωση που πιάνει το στενό και άβαθο μάτι ή αυτί», στην υλική τους διάσταση.[2]

Στη θέση αυτού του ρεαλισμού και της αναπαραστατικής τέχνης, ο Κόντογλου τοποθετεί έναν «υπερβατικό ρεαλισμό». [3] Η αληθινή τέχνη είναι φυσική, ανεπιτήδευτη και απλοϊκή, όχι όμως «ρηχή». Η στεγνή αναπαράσταση μιας πραγματικότητας δεν μπορεί να αποτελέσει προϊόν τέχνης. Αντιθέτως, το κάθε τι τοποθετείται «μέσα στον ανοιχτό κύκλο του», «δένει με τις πιο απόμακρες δυνάμεις και έννοιες», «βρίσκει ανταποκρίσεις μυστικές και αιώνιες».[4] Μέσα από την τέχνη εμφανίζεται ένας κόσμος αιώνιος που εκτείνεται πέρα και πάνω από την πραγματικότητα την οποία προσλαμβάνουμε με τις αισθήσεις μας. Τα πράγματα και τα γεγονότα βαθαίνουν και αναδεικνύουν την ουσία τους.

Έτσι, κατανοούμε την αναφορά του Κόντογλου σε μια «συγκίνηση άλλου ποιού». Η συγκίνηση που προκαλείται από την τέχνη είναι πνευματική. Μιλάει στην ψυχή του ανθρώπου και τον ωθεί εγγύτερα στο θεϊκό στοιχείο, συνδέει το ανθρώπινο πνεύμα με την αιωνιότητα. Στον αντίποδα, η ποιότητα της συγκίνησης που προσφέρει η ζωή είναι πολύ πιο υλική, γίνεται αντιληπτή με τις αισθήσεις και διαρκεί λίγο. Δεν καταφέρνει, έτσι, ποτέ να προκαλέσει στον άνθρωπο τα ισχυρά βιώματα που μπορεί να του μεταδώσει η τέχνη, η οποία κατά τον Κόντογλου ξεκλειδώνει και αναδεικνύει μια νέα και αιώνια υπόσταση των πραγμάτων.

Η τέχνη ως φυγή

Στον απόηχο των παραπάνω, θα λέγαμε πως η τέχνη αποτελεί τελικά για τον

Κόντογλου μια φυγή από την απτή πραγματικότητα. Ο ίδιος απεχθάνεται τη σύγχρονη κοινωνία, την οποία θεωρεί απατηλή και κενή περιεχομένου. Οι άνθρωποι παρασυρόμενοι από τις συνήθειες του αιώνα χάνουν τις αξίες τους και υιοθετούν μια ανώφελη στάση ζωής. Καταβάλλονται από άγχος και ανησυχία, δεν επενδύουν σε πνευματικές δραστηριότητες, δεν προλαβαίνουν να αγαλλιάσουν και να προσεγγίσουν τη ζωή με ψυχραιμία. Μέσα σε μια τέτοια κοινωνία, η τέχνη έρχεται σαν καταλύτης, να τους παρασύρει για λίγο μακριά από τα βάρη της πραγματικότητας. Δεν παραπέμπει στα πάθη και τους κόπους της θνητότητας αλλά στην πνευματική ανάπαυλα που τα υπερνικάει.

Έτσι βλέπουμε τον καλλιτέχνη να γράφει:

Εσύ που διαβάζεις αυτά που λέγω, δε θα ξεδιαλέξεις και πολλά φιλοσοφικά πράγματα. Ένα όφελος μπορεί να ’χεις μονάχα, να ξεχάσεις για λίγη ώρα τα σημερινά, που είναι στενόχωρα, την ώρα που έρχεσαι μαζί μου σε κείνα τα καλά τα χρόνια.[5]

Με αυτόν τον τρόπο η τέχνη λειτουργεί σαν μια φυγή προς το παρελθόν, το οποίο μοιάζει να αποτελεί ένα καταφύγιο για τον σύγχρονο άνθρωπο. Αντιδιαστέλλεται πάντοτε με το παρόν. Όσο σκληρό και απάνθρωπο είναι το «σήμερα» του αποδέκτη, τόσο στοργικό και φιλάνθρωπο εμφανίζεται το παρελθόν. Μέσα στα περασμένα χρόνια ο Κόντογλου βρίσκει την απλότητα και την αυθεντικότητα που χάθηκε από την εκσυγχρονισμένη ζωή, τη ζωή της πόλης, των μηχανών και της εξέλιξης. Όπως αναφέρεται: «ο Κόντογλου αντιστέκεται στην αφομοίωσή του από το σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον επιχειρώντας μια συνεχή διείσδυση στο παρελθόν».[6] Αυτό προτείνει και στον αποδέκτη του έργου του όταν λέει: «ξέρω πως είσαι και εσύ κουρασμένος από την ταραχή του κόσμου. Έλα λοιπόν να πάμε πάλι στα μέρη που ζούσανε εκείνοι οι απλοί άνθρωποι, να ξεφύγουμε για λίγον καιρό».[7]

Αντίστοιχα χρησιμοποιεί την παράδοση και στο εικαστικό του έργο. Η βυζαντινή τεχνοτροπία τού παρέχει τη γαλήνη των μορφών και των προσώπων. Στρέφεται σε αυτή γιατί βρίσκει μέσα της το διαχρονικό στοιχείο, την ουσία της ύπαρξης που εκτείνεται πέρα από τα πάθη και τον ανθρώπινο ορυμαγδό. Το φως των αγίων προσώπων θεωρεί πως παρασύρει τον αποδέκτη σε μια πνευματική προσέγγιση της πραγματικότητας, αποτελεί ανάταση ψυχής και αγαλλίαση. Με την ίδια λειτουργία χρησιμοποιεί την παραδοσιακή βυζαντινή τέχνη και στα κοσμικά του έργα, εστιάζοντας πάντοτε στην πνευματική υπόσταση των προσώπων που εξιστορεί. Αποδίδει λοιπόν:

τον Αθανάσιο Διάκο με πρόσωπο βυζαντινού Χριστού, τον Μέγα Αλέξανδρο ως

στρατηλάτη άγιο και τον Πλούταρχο με κουκούλι ως νηπτικό πατέρα της ερήμου.[8]

Μέσα από την τέχνη επιδιώκεται ακόμη η ανασύσταση της πραγματικότητας. Ο Κόντογλου δεν ενδιαφέρεται απλώς για την ονειροπόληση ενός άλλου κόσμου, αλλά επιδιώκει μέσα από αυτή να ξυπνήσει στους αποδέκτες των έργων του κάποια βαθύτερα αισθήματα. Τα αισθήματα αυτά ελπίζει να επιφέρουν αλλαγές στους ίδιους, στον τρόπο σκέψης και ζωής τους, και κατ' επέκταση στις ίδιες τις κοινωνικές δομές.[9] Η τέχνη διαθέτει κατά τον Κόντογλου μια μεταμορφωσιακή ιδιότητα που είναι σε θέση να μεταβάλει μεμονωμένα το άτομο και εν συνεχεία το κοινωνικό σύνολο.

Συμπερασματικά, η τέχνη μοιάζει να λειτουργεί ως φυγή, καθώς αποτελεί έναν τρόπο διαφυγής από τη φθοροποιό πραγματικότητα. Ο Κόντογλου στρέφεται σε αυτή νιώθοντας νοσταλγία για μία διαφορετική ζωή. Επιδιώκει να εκφράσει τα λεπτά συναισθήματα που θεωρεί πως εκλείπουν από τον εκσυγχρονισμένο κόσμο, παρηγορεί τους αποδέκτες του και προσπαθεί να τους δώσει κουράγιο. Με δικά του λόγια, όσοι διαβάζουν τις ιστορίες του «θα πάρουνε κουράγιο να βαστάξουνε πιο εύκολα στα βάσανα της ζωής, βάζοντας τη δική τους κακοπέραση κοντά στα όσα τραβήξανε κείνοι οι πετρόκαρδοι άνθρωποι».[10]

Διαβάστε ολόκληρη τη μελέτη ΕΔΩ

[1] Κόντογλου Φώτης, Έργα Ε΄ – Πέδρο Καζάς, Βασάντα κι άλλες ιστορίες, Αθήνα: Αστήρ, 1967, σ. 234.

[2] «Ο ρεαλισμός δεν κάνει άλλο, παρά να παρασταίνει τα πράματα όπως είναι στην αντίληψη του ανθρώπου πόχει τα συνηθισμένα αισθητήρια. […] σταματά και κολνά στην εντύπωση που πιάνει το στενό και άβαθο μάτι ή αυτί. Όλη η δουλειά είναι να δώσει στον άνθρωπο ό,τι παίρνει που παίρνει μέσον των αισθήσεών του, δίχως να έμπει ανάμεσα σ' αυτόν και στα πράματα τούτος ο δραγουμάνος»: Έργα Ε', σ. 234-235.

[3] Αθανασόπουλος Βαγγέλης, Η θεωρία και η πράξη της αφηγηματικής τέχνης του Φώτη Κόντογλου, Αθήνα: Καρδαμίτσα, χ.χ., σ. 72.

[4] Έργα, Ε΄, σ. 234-235.

[5] Κόντογλου Φώτης, Έργα Δ΄ – Γιαβάς ο θαλασσινός και άλλες ιστορίες, Αθήνα: Αστήρ, 1965, σ. 14.

[6] Παπαδοπούλου Δέσποινα, Αναζητώντας «το τιμιότατον» στη λογοτεχνία του Φ.

Κόντογλου (διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Φιλολογίας), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 1998, σ. 55.

[7]Κόντογλου Φώτης, Έργα Α΄ – Το Αϊβαλί η πατρίδα μου, Αθήνα: Αστήρ, 1962, σ. 95.

[8] Μυλωνάς Γιώργος, «Το άγιο και μοντέρνο χέρι του Φώτη Κόντογλου», σ. 71.

[9] Παπαδοπούλου, Δέσποινα, Αναζητώντας «το τιμιότατον» στη Λογοτεχνία του Φ. Κόντογλου, σ. 64.

[10] Έργα Δ΄, σ. 269.

Πηγή: pemptousia.gr (Άννα Κάμπα, Πτυχιούχος Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., υποψήφια διδάκτωρ)